

Çağdaş Türk Sanatında “Ulusallık / Evrensellik” Sorunsalı ve Bazı Temel Yaklaşımlar

Güler BEK*

ÖZET

Tanzimat'tan bu yana kültür – sanat çevrelerinin gündeminden düşmeyen “ulusallık / evrensellik” tartışmaları, genellikle “batılılaşma / öze dönüş/ halka inmek” gibi söylemler etrafında ele alınmıştır. Kavramın içeriği, yüklendiği anlam; dönemlere, düşünürlerin / sanatçıların/ eleştirmen ve yazarların sosyo – kültürel, siyasi ve tarih anlayışlarına göre farklılıklar göstermiş, bir sanat yapıtının “ulusal” ya da “evrensel” oluşu belli değerlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Tartışmaların temelinde çoğu zaman sanat yapıtının özgünlüğü, çağcılığı, kalıcılığı ve temsil gücü göz önünde bulundurulmuş, buna göre sanatçının bir yandan ulusal kimliğini koruması, bir yandan da evrensel olanı yakalaması beklenmiştir. Sorun, bu ikili durumun ön koşullarını / gerçekleşme olanaklarını belirleme ve ortak bir noktada buluşma güçlüğünde ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kültür, sanat, batılılaşma, ulusallık, evrensellik.

Nationality/ Universality Problematic and Some Main Approaches in Contemporary Turkish Art

ABSTRACT

Arguments related to “nationalism / universalism” that never fall down from cultural artistic areas'agenda since Reorganization have usually been taken into account around the expressions such as “westernization / returning to the core / reaching at society”. The introduction of concept and its meaning attributed have shown varieties according to periods, scholars, artists, critics and writers' socio - cultural, political and historical understandings and a “national” or “universal” being of an art work has been explained with obvious values. In the basis of debates, mostly; the originality, modernness, permanence and representation power of an art work have been taken into consideration, so it has been expected from an artist to preserve its national identity on one hand and reach at the universal one on the other hand. The problem has occurred in determining and reaching at a common point of this double case's preconditions / realization possibilities.

Keywords : Culture, art, westernization, nationalism, universalism.

Türk düşünce tarihinde ‘ulusallaşma / ulusçuluk / ulus’ ve buna paralel olarak da “evrensellik” kavramları, düşünürler tarafından farklı biçimlerde ele alınmış, tarihsel döngü içinde birbirinden beslenen ya da karşı duruşlarla biçimlenen bir düşünce sistematığı oluşa gelmiştir. Türkiye’de, Ziya Gökalp’ten bu yana, maddi kültürü ‘uygarlık’, manevi

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü Araştırma Görevlisi, gulerbek@sdu.edu.tr.

kültürü ise ‘kültür’ olarak gören ve manevi kültürü “salt ulusal değerler” ile açıklama yoluna giden görüşler öne çıkmıştır. Ancak, kültür kavramının, yalnızca üst-yapı içinde değerlendirilmesi, terimin kendi içeriğinden soyutlanmasına ve kültür tanımının toplumsal- ekonomik kavramlar dışında ele alınmasına yol açmış; sonunda, ulusal kültür kavramı, “Anadolu Kültürü”, “Türk Kültürü”, “İslam Kültürü”, “Doğu-Batı Kültürü” ya da “Osmanlı Kültürü” gibi parçalara, kutuplara ayrıştırılarak tartışılır olmuş, dolayısıyla kendi bütünlüğü içinde yeterince açıklanamamıştır¹

Türkiye’ de “ulus” kavramı gerçek anlamıyla ilk kez Cumhuriyet’ in ilanından sonraki süreçte gündeme gelir. Çok uluslu bir doku ile farklı dinleri bir arada tutan İmparatorluğun dağılarak yıkılışı, Batılılaşmaya çalışan Türkiye’nin Batı tarafından dışlanması, Batı’da giderek artan romantik bir Grek hayranlığı, Kurtuluş Savaşı ile birlikte Türk aydınlarını zorunlu olarak bir ‘ulusal kimlik’ arayışına yöneltmiştir. Ulusa yeni bir kimlik, dayanak bulma arayışı, bulunulan coğrafyadan umudu kesen bazı aydınları Orta Asya kökenlerine yöneltmiş, “Turancılık” olarak da tanımlanan Pan – Türkist akımları geliştirilmiştir²

Osmanlı ile ilişkilerin kesilmesi yönünde kararların alındığı bir dönemde Atatürk, Turancılık akımlarına ‘karşı tez’ olarak, “Anadolululuk” u ileri sürmüş ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni kesin bir şekilde Anadolu toprakları ile özdeşleştirme yoluna gitmiştir.³ Atatürk ile başlayan “Anadolululuk” kültür sentezi, bu topraklarda yaşamış olan kültürlerin tümünün ulusal tarihin ya da geçmişin bir parçası olarak algılanması anlamına gelmektedir. Böylece, 1880 yıllarında başlayan ulusal kimlik arayışı sonucunda ve Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, Osmanlı türü ümmete dayalı devlet anlayışını ulusal bir yapıya dönüştürme çabasına girilir.⁴ Bu durum, yeni kurulan devletin ulusal bir kimlikle özdeşleşmesini ve bu kimliğin de tarihe dayandırılmasını gerektirmiştir.⁵

¹ Aziz Çalışlar, *Ulusal Kültür ve Sanat*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1988, s.75.

² Sina Akşin, “Türk Ulusçuluğu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – 7*, İletişim Yayınları (ilk basım 1983) 2002, s. 1941- 1942.

³ Sina Akşin, “Türk Ulusçuluğu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – 7*, İletişim Yayınları (ilk basım 1983) 2002, s. 1941- 1942 ; Zeynep Yasa Yaman, “Modernizmin Siyasal / İdeolojik Söylemi Olarak Resimde Köylü / Çiftçi İzleği”, *Türkiye’de Sanat*, 22, Ocak – Şubat 1996, s. 29 – 37.

⁴ Zeynep Yasa Yaman, “Demokrasi ve Sanat”, *Türkiye’de Sanat*, 15, Eylül / Ekim 1994, s.28

⁵ Mehmet Özdoğan, “Türkiye Cumhuriyeti ve Arkeoloji: Siyasi Yönlendirmeler – Çelişkiler ve Gelişim Süreci”, *Bilanço 1923 – 1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış” Uluslararası Kongresi 1.Cilt: Siyaset – Kültür – Uluslararası İlişkiler (10 – 12 Aralık 1998, ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 195 – 196 .

Sözü edilen “ulusal bilinç / kimlik” oluşturma çabaları, Cumhuriyet’in erken dönemlerinden itibaren “çağdaşlaşmanın” ön koşullarından biri olarak görülen kültür – sanat politikalarını da etkilemiştir. 1930 – 1950 yıllarını belirleyen ana siyaset, tek parti konumundaki CHP’nin altı oku ile ifade edilen ilkelerde toplanır. Bu ilkeleri toplumsallaştırma ve içselleştirmeye yönelik en önemli kurumlar ise Türk Tarih Kurumu (1931), Türk Dil Kurumu (1932), ve Halkevleri (1932) olmuştur.⁶ Devlet politikaları arasında yer alan “Halkçılık” ilkesiyle, kaynağını Anadolu kültüründen ve halk gerçeğinden alan, toplum yapısını, gelenekleri bir değer olarak gören kültür ve sanat edimlerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.⁷ Bu bağlamda; Cumhuriyet Halk Partisi tarafından, kültür programının bir parçası olarak 1938 – 1944 yılları arasında düzenlenen, her yıl on sanatçının değişik illere gönderilmesi ile gerçekleştirilen “Yurt Gezileri ve Sergileri”nde, sanatçıların desteklenmesi ve yurt güzelliklerini yerinde görmeleri amaçlanır. Bu sergilerin sanata yansması ise; Anadolu’ya özgü süsleme öğelerinin ve folklorik kültürün, resimlerde yer etmesi biçiminde olmuş, öte yandan etkinlik, ulus bilincinin oluşmasında ve sanatta ulusal / ‘evrensel’ değerlerin gündeme gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁸

1940’lı yıllara gelindiğinde; özellikle ‘Yeniler’ grubunun etkisiyle, “yerel sanat anlayışı” etrafında biçimlenen ve “ulusal / evrensel” karşıtlığını ele alan tartışmaların gündemdeki yerini koruduğu görülür. Sosyolog Hilmi Ziya Ülken, psikolog M. Şekip Tunç, edebiyatçı Ahmet Hamdi Tanpınar ve gazeteci Fikret Adil gibi yazarlar, toplumun yoksul kesimlerini ve ağırlıklı olarak İstanbul limanı çevresindeki yaşam biçimlerini işleyen “Yeniler” grubuna destek veren yazılarında “ulusallık” ve “öze dönme” düşüncelerini dile getirirler. Yine aynı yıllarda, bundan sonra gerçekleştirilecek Devlet Resim Heykel

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz : Zeynep Yasa Yaman, Yurt Gezileri ve Sergileri ya da “Mektepten Memlekete Dönüş”, *Toplumbilim Dergisi*, 4, 1996,s.35; Semra Germaner, “Cumhuriyet Döneminde Resim Sanatı”, *Cumhuriyet’in Renkleri, Biçimleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999, s.11 - 12. Öte yandan Halkevlerinin, üstlendiği görev nedeniyle, Türkiye’de yerel ya da ulusal sanat tartışmalarının gündeme gelmesinde önemli bir etken olduğu belirtilmektedir. Bkz : Kaya Özsegin, *Cumhuriyet’in 75 yılında Türk Resmi*, İş Bankası Yayınları, 1998, s. 35.

⁷ Kaya Özsegin, *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Resmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1998, s.27.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz : Zeynep Yasa Yaman. “Yurt Gezileri ve Sergileri ya da “Mektepten Memlekete Dönüş”, *Toplumbilim Dergisi*, 4, Haziran 1996, s. 35 – 52. ; Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul Remzi Kitabevi, 1996, s.216 ; Turan Erol, “Ressamların Yurt Gezileri ve Sonuçları”, *Yurt Gezileri ve Yurt Resimleri (1938 – 1944)*, İstanbul, Milli Reasürans Sanat Galerisi Sergi Kataloğu, 1998; Murat Ural, “Cumhuriyet’in Romansı: Ressamlar Yurt Gezisi’nde (1938 – 1943)”, *Yurt Gezileri ve Yurt Resimleri (1938 – 1944)*, İstanbul, Milli Reasürans Sanat Galerisi Sergi Kataloğu, 1998 ; Semra Germaner, “Cumhuriyet Döneminde Resim Sanatı”, *Cumhuriyetin Renkleri, Biçimleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999, s. 20.

Sergileri'nde sanatçılardan, ulusa özgü görüş ve duyusu koyabilmek için, memleketin gelenekleriyle, destanlarıyla, yaşama tarzıyla, inanışlarıyla, seviyeleriyle ilgili kompozisyonlar istenmesi gündeme gelir.⁹ 50'lerin başından itibaren ise çok partili döneme geçişle birlikte, devlet eliyle sürdürülen sistemli / planlı sanat programları kesintiye uğramış, CHP'ye ait Halkevleri gibi kurumlar kapatılırken, 'ulusallık / evrensellik' söylemleri yerini "Doğu- Batı" bireşimciliğine bırakmıştır.¹⁰

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından, "sosyal devlet" anlayışının anayasayla güvence altına alınması gibi yeniden yapılanmaların söz konusu olduğu 60'lı yıllar, Batı'nın hegemonyasından çıkma, özgün bir kimliğe sahip olma, kültür ve sanatta halka inme düşüncesinin ağırlık kazandığı bir dönemi işaret etmiş ve bu dönemde gözlenen sosyo – kültürel, siyasi ve sanatsal oluşumlar, sanatta "yerellik – ulusallık / evrensellik" tartışmalarının yeniden gündeme gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. 70'lerde ise, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ile gelecekteki on yıllık bir süreçte koalisyonlarla yönetilen Türkiye'de partilerin siyasi kimlikleri, "ulusal / evrensel" kavramlarını, bu partilerin siyasi söylemlerinin içeriği doğrultusunda tartışmaya açmış, sözü edilen kavramlar dönemin sanatçı, sanat yazarı ve edebiyatçıları tarafından, kimi kültürel, tarihsel ve sanatsal olgularla ilişkisi bakımından ele alınmıştır. Bu tartışmaların ana eksenini, kültür oluşumunda "ulusal / yerel / evrensel" kavramlarının sorgulanması belirlemiş, bu kavramlara köken oluşturacak "ulusallık / gelenek, milli kültür, Batı kültürü vs." gibi unsurlar öne çıkarılmış, "halka inmek / topluma yönelmek" gibi günün toplumsalçı bakış açısını yansıtan söylemler etrafında yoğunluk kazanmıştır.

70'lerde sürdürülen "ulusallık / evrensellik" tartışmalarının düşünsel kaynaklarına bakıldığında, Cumhuriyet öncesi yaklaşımların etkisini sürdürdüğü gözlenir. Nitekim, 1973'te Cumhuriyet'in ellinci yıl dönümünde, Türk sanatının her alanı için "ulusal ve özgün" bir niteliğe kavuşma sorunsalı çeşitli biçimlerde ele alınırken; "biçim" i "evrensel", "içerik" i "ulusal" olarak nitelendiren görüşlerin, Ziya Gökalp'ın "hars" ve "medeniyet" ayrımı ile soruna temelli bir çözüm araması, "hars"ı ulusal, "medeniyeti" evrensel gören bakış açısıyla ilişkilendirildiği görülmüştür.¹¹ Gökalp'e göre, "kültür" değişmez, içe dair bir yapıyı işaret etmekte ve bu yapının özgünlüğünün korunması gerekmektedir. Ama öte yandan bilim – teknoloji gibi teknik gelişmelerde ileri seviyede olan Batı

⁹ Turan Erol, "Sanatta Gelenek ve Ulusallık Sorunu", *Özgür İnsan*, 3, Ağustos 1972, s. 50 – 51.

¹⁰ Zeynep Yasa Yaman, "1950'li Yılların Sanatsal Ortamı ve 'Temsil' Sorunu", *Toplum ve Bilim*, 79, Kış 1998, s. 103.

¹¹ Melih Cevdet Anday, "Ulusal Sanat", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Aralık 1973, s. 2.

medeniyetlerinden yararlanılması zorunludur.¹² Ulusal olandan hareketle, evrensele ulaşmanın yolu budur. Bu düşünce biçimi, belli bir kesim için, geçerliliğini korumuş, ulusal olandan içerik kastedilmiş, evrensel olanın ise biçim olduğu söylenmiştir.

Öte yandan, Atatürk'ün "ulus bilinci" kavramı, Ziya Gökalp'ten farklı olarak "uygarlık" ile "kültür"ü birbirinden ayırmamakta, bir bütün olarak ele almaktadır. Bu yöndeki düşüncesini dile getiren yazarlardan Melih Cevdet Anday yazısında; Talat Halman'ın, *Varlık Dergisi*'ndeki "Atatürk Kültür Cumhuriyeti" konulu yazısındaki Atatürk'ün gerçekleştirmeye çalıştığı "evrenselleşme" modelinin, zamanla başarısızlığa uğratıldığı, Batı taklitçiliğinin ötesine geçilemediği, ulusal olanı yaratmada yetersiz kaldığı yönündeki düşüncelerine ve Doğan Kuban'ın, *Türk Dili Dergisi*'nin Cumhuriyet'in ellinci yılı nedeniyle yayınladığı "Türkiye Sanatı" başlıklı özel sayıda; "çağdaş ve ulusal" kavramlarının yalnızca Atatürk tarafından tutarlı bir biçimde tanımlandığını belirten sözlerine yer vermiştir.¹³

Ne var ki, Cumhuriyet'in yeniden inşa programıyla ifadesini bulan ve çağdaşlaşma yolunda toplumun tüm dinamiklerinin yeniden oluşmasını öngören bu görüşün zaman zaman gündeme gelmesine karşın, 1980'lere değin eleştiri yazımında, Ziya Gökalp düşüncesinin egemen olduğu, "ulusallık" tartışmalarının; medeniyet / hars, teknoloji / ruh, biçim / içerik gibi ikili kavramlar etrafında biçimlendiği dikkati çeker.¹⁴

Kültür – sanat çevrelerinde "öze dönüş" olarak tanımlanan düşüncenin karşıtı ise "Batıya dönük olma" durumudur. Cumhuriyet Döneminde, genellikle övülmeye değer bir program sayılan 'Batılılaşma' düşüncesi, 1960'lara gelindiğinde, hemen hemen bütün köktenci düşünürlerin eleştirilerine uğramış, Osmanlı imparatorluğu'ndan beri egemen sınıfların kendi çıkarlarını güçlendirmek için bilinçli olarak yürüttükleri, toplum açısından büyük zararlar yaratan bir politika olarak görülmüş, bu durum 70'lerde ivme kazanarak devam etmiştir. Gelişen siyasi ve sosyal durumlar sonucunda 'ulusallık / evrensellik' kavramları giderek politik bir içerik kazanmış, tüm kurumsal işleyiş ve kültür –

¹² Ziya Gökalp, yaptığı *Hars – Medeniyet* ayrımında, Batı'nın maddi taraflarının alınması, milli olana ait manevi özelliklerin ise korunması gerektiğini savunmuştur. Ondan önce de Celal Nuri (İleri), *Teknik Medeniyet – Hakiki Medeniyet* ayrımı yapmış, Japonya'yı örnek vererek, Türklerin de onlar gibi hakiki medeniyetlerini değiştirmeden Batı'nın teknik medeniyetini benimsemesini savunmuştur. Bkz: Şina Akşin, "Türk Ulusçuluğu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – 7*, İletişim Yayınları (ilk basım 1983) 2002, s. 1941- 1942.

¹³ Melih Cevdet Anday, "Ulusal Sanat", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Aralık 1973, s. 2.

¹⁴ Aziz Çalışlar, *Ulusal Kültür ve Sanat*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1988, s.75 ; İpek Aksüğür Duben, "Cumhuriyet'te Tenkit", *Bilanço '98 : Cumhuriyet'in Renkleri, Biçimleri*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999, s. 166.

sanat programlarına yansımış, iktidarın ve muhalefetin kendi söylemlerini destekleyecek ve temsil edecek bir nesnesi haline dönüşmüştür.¹⁵

1970’lerde olgunluk dönemlerini yaşayan Devlet Güzel Sanatlar Akademisi hocası ve Cumhuriyet’in ilk dönem genç kuşak sanatçılarından olan Nurullah Berk, Bedri Rahmi Eyüboğlu evrensel olmayı, kültürel geçmişimizde yer tutan geleneksel sanatların çağdaş anlamda yeniden değerlendirilmesi, bu hazinenin esin kaynağı olarak kullanılması olarak anlar ve savunurken, aynı ya da yakın kuşaktan İsmail Tunalı, Adnan Binyazar, Fahir Aksoy, Mustafa Esirkuş gibi felsefeci, eleştirmen, yazar ve ressamlar “ulusallık / yerellik” ayrımına dikkat çekmişlerdir. Örneğin; İsmail Tunalı, ulusallık kavramını; yöresellikten ayrı tutulması gereken bir olgu olarak değerlendirmiştir. Tunalı yazısında sanatçılar tarafından ulusallıkla yöresellik kavramlarının zaman zaman karıştırıldığını belirtirken, Türk resminden örnekler vermiştir. Buna göre; Osman Hamdi Bey, Doğu’ya ait konuları, doğulu kıyafetler içindeki figürleri resmetmekle, Şevket Dağ, konularını, cami, mescit, han gibi Türk mimarisinden alarak, Turgut Zaim günlük yaşantıları minyatür sanatı anlayışında vererek, Bedri Rahmi Eyüboğlu köylü nakış sanatına yönelik resim anlayışı ile ulusal sanat yapma yoluna gitmiştir. Ancak, Tunalı’ya göre; bu sanatçıların yapıtları, ulusal değerler içermekle birlikte, aslında yöresel niteliktedirler. Onun düşüncesinde Neşet Günal, Hüseyin Bilişik ve Devrim Erbil gibi sanatçılar, ulusallığı yakalamayı başarmışlardır. Bu bakış açısına göre; sanatın yöreselliği, içinde doğduğu coğrafi – toplumsal çevreyi ifade ederken, ulusallıkta bir ulusun kavrayış, duyuş ve beğeni durumu söz konusudur.¹⁶

Adnan Binyazar ise “ulusallık” kavramını açıklarken, bir toplumun, ulusun, uygarlık dünyası içindeki duruşunu, önemini, ayırt edici niteliklerini görünür kılar. Örneğin; “İnsan ve sanat” başlıklı yazısında yer alan ; *“Kendi tarihini, duygusunu, düşüncesini, yaratma gücünü, edebiyatını, bütün sanatlarını, uygarlık dünyası içindeki yerini saptayamayan bir ulus, ulus olma niteliklerinden yoksundur. Atatürk’ün her vesileyle öne sürdüğü ulus kavramı, ulusallığı, ulusal duyguyu da içerir”* sözleriyle, “ulus” olabilmenin “ulus olma bilinci” ile yakın ilişkisine değinmekte ve Atatürk’ün kültürel milliyetçiliğine göndermede bulunmaktadır.¹⁷ Buna göre, bir sanatçı önce ulusal olmanın yollarını bulmalı ve bu yolla evrenselliği zorlamalıdır.¹⁸

¹⁵ Mete Tunçay, “Türkiye Cumhuriyet’inde Siyasal Düşünce Akımları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi – 7*, İstanbul : İletişim Yayınları, (ilk basım 1983) 2002, s.1925.

¹⁶ İsmail Tunalı, “Tarihsel Değişme ve Süreklilik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Ekim 1973, s. 6.

¹⁷ Atatürk’ün kültürel milliyetçiliği ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Zeynep Yasa Yaman, 1930 – 1950 Yılları Arasında Kültür ve Sanat Ortamına Bir Bakış: d Grubu,

Dönemin naif sanatçısı Fahir Aksoy da benzer bir görüşle, 70'lerin başında *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yer alan, "Ülkesel Türk Resminin Yeniden Doğuşu" başlıklı yazısında, aynı toprakta yaşayan, aynı dili konuşan, aynı dine bağlı bulunan, aynı ekonomik koşullara sahip insanların, bölgesel ufak – tefek ayrılıkları olsa bile, duygu – düşünce birliğinden dolayı ülkesel bir kültür doğuracağından söz etmiştir. Bu görüşe göre; gelenek, kültürel ulusçuluğu yaratan önemli bir etkidir. Aksoy'a göre; bir toplumun ana karakterinin oluşumunda "uygarlık" kadar "gelenek" de etkidir ve gerek politik gerek gündelik yaşamda gerekse sanat alanında geleneğin temel alınması başarıyı getirecektir. Gelenekten yararlanmanın, "ölü"yü diriltmek, "statik" kalmak, "eski"ye bilinçsizce bağlanmak anlamına gelmediğini belirten Aksoy, "gelenek" i dinamik bir yapı olarak görmektedir.¹⁹

Geleneksel sanatları, folklorik öğeleri "ulusal" motifler olarak kullanan Mustafa Esirkuş da sanatta "ulusal" değerler aramakta ve Türk resmini bu değerlerle anlamlandırma yoluna gitmektedir. Esirkuş'a göre²⁰; sanatta "evrensellik" i yakalamanın bir yolu da "yerel" olmaktır ve yerel sanatlar, "ulusal kişiliğin" oluşmasında önemli bir etkidir. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "*Matisse'i gördükten sonra yerel sanatlarımızın değerine bir kez daha inandım*", Nurullah Berk'in "*Bugüne kadar Batı sanatını taklit ettik*" sözlerine değinen sanatçı, Batılının, hiçbir ulusun sanatını küçük görmeksizin, "bölgeseldir" ya da "evrenseldir" diye bir ayırım yapmaksızın faydalanmasını bildiğini belirtmiştir. Esirkuş bu konudaki görüşlerini, Nurullah Berk'in anlatımlarıyla desteklemektedir. Berk' in :

"Resimlerimde, özellikle son resimlerimde, minyatürlerimize olan düşkünlüğüm ve onlardan esinlenişim açık olarak yansır. Ama ben

(yayımlanmamış doktora tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji – Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 1992, s.13 – 14 ; "Kültür Politikaları Açısından Sanat Ortamı", 4. *Ulusal Sanat Sempozyumu: Kültürün Gelişiminde Sanatın Öncülüğü*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 1994, s. 155 – 162 ; İlkey Sunar, "Ulusal Kültür ve Kimlik", *Bilanço 1923 – 1998 - 1*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 165 – 168 ; Nilüfer Öndin, *Cumhuriyet Dönemi (1923 – 1950) Kültür Politikalarının Türk Resim Sanatı Üzerindeki Yansımaları*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Programı, 2002, s. 44 – 53.

¹⁸ Adnan Binyazar, "İnsan ve Sanat", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Aralık 1972, s. 2.

¹⁹ Fahir Aksoy, "Ülkesel Türk Resminin 'Yeniden Doğuşu' ", *Cumhuriyet Gazetesi Sanat Edebiyat Eki*, 4 Eylül 1970, s. 2.

²⁰ Mustafa Esirkuş, "Yerel Sanatlarımız ve Biz", *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1972, s. 2.

bundan gurur duyarım. Neden mi? Çünkü, ben geçmişimin sanatından hareket ederek, çağımız Türk sanatını oluşturma çabası içindeyim.

...
Strasbourg'da Matisse' in resimlerinin yanına bir yazmamızı astık. Orada hazır bulunanlar, bu yazmayı Matisse' in bir işi sandılar. Fakat gerçek anlaşılınca hayretlerini de gizleyemediler. Peki, böylesine bir geleneksel sanata sahip ulusun sanatçıları, daha dışarıda nasıl bir şey ararlar acaba?"

biçimindeki sözleri, "gelenek" ten yararlanmayı, "ulusal sanat"ın oluşumunda temel unsur olarak gören yaklaşımları yansıtmaları açısından dikkat çekicidir.²¹

Öte yandan Nurullah Berk, *Varlık* dergisinde çıkan "Sanat Sorunları : Resim Üstüne Tartışmalar" başlıklı yazısında, edebiyatla resim sanatını kıyaslayarak, "ulusallık / yöresellik" konusuna farklı bir açıdan yaklaşmaya çalışır. Berk'e göre, edebiyat söz konusu olunca Türkçe yazıldığı / düşünüldüğü için ulusallıktan, yöresellikten söz etmek doğaldır. Dil, burada ayırıcı bir işlev yüklenmektedir. Ancak resim sanatında biçim, renk, çizgi gibi elemanlar evrensel değerlerdir ve çağ, uluslararasılığı gerekli kılmaktadır. Bu durumda çatışma halinde görülen "ulusallık / evrensellik sorunu, içinden çıkılması zor, kaotik bir durumu göstermektedir. Berk, bir tarafta "Türk kimliği" taşıyan bir resim anlayışını savunanların, diğer tarafta sınırsızlığı öne çıkarıp, resim sanatının belli bir ulusun, yerliliğin temsilcisi olamayacağına inananların yer aldığını belirtir. Birinci grupta bulunanlara göre, her ülkenin, her toplumun kendi malı olan bir kültür geçmişi, sanat mirası, folkloru, bir düşünüş ve duyuş özelliği vardır. Yaşanılan toprağın havası, suyu, doğal görünümleri, yaşam biçimleri onu diğer ülke insanlarından, kültürlerden ayırır. Diğer gruptakiler ise, ülkeler ve kültürler arasındaki uzaklığın teknik olarak ortadan kalkmasıyla, bireşimlerin gerçekleştiğini, yerel kültürün bir iç politika nesnesi haline geldiğini, folklor gibi geleneksel öğelerin de kurumlar aracılığıyla yaşatıldığını düşünmektedirler. Berk'e göre, Türk sanatında "ulusal" olma kaygısı geç olmuş bir duygudur ve ulusallık kadar evrensellik de kaçınılmaz bir olgudur. Dönemin değişen yapısı bunu gerekli kılmaktadır.²²

70'lerin "ulusallık" söylemleri içinde yer alan ve bir anlamda "Batıcılık" ve 'gelenek' kavramları referans verilerek ele alınan "köklere dönüş" düşüncesi temelde, sanat etkinliklerinin niteliğini 'içeri / dışarı'

²¹ Mustafa Esirkuş, "Yerel Sanatlar ve Nurullah Berk", *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Aralık 1972, s.6.

²² Nurullah Berk, "Sanat Sorunları : Resim Üstüne Tartışma", *Varlık*, 795, Aralık 1973, s.13.

karşıtlığında tartışan bir anlayışı yansıtır. Bu anlayış çerçevesinde sorunu tamamen iç dinamiklerle çözümlenmeyi önerenler olduğu gibi, köklere dönmeyi tutucu / geleneksel bir tavır olarak değerlendiren ve karşısında olan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda; iç dinamiklerden, gelenekten beslenme, tarihsel – kültürel geçmişi olduğu gibi benimsemek olarak anlaşılmalı; Batı’yı dışlamadan, “ulusal – evrensel” değerlere ulaşmak için Batı – Doğu sentezine ulaşmak ise bu düşüncenin karşısında olmak anlamına gelmektedir.

Bunlardan ilk görüşü savunanlar, ‘gelenek’ kavramını, “Türk Kültürü” olarak tanımlamakta ve çağa ayak uydurmak, yeni ve devrimci atılımlar gerçekleştirmek anlamında başvurulacak tek kaynak olarak görmektedir. “Türk Kültürü” nün içinde yer alan resim sanatı ise, Göktürklerden, Uygurlardan başlayarak on dokuzuncu yüzyıla kadar doğal bir oluşum içindeyken, Osmanlı’nın askeri, teknik ve siyasi anlamda Batı’ya yönelmesiyle kesintiye uğratılmış ve bu tarihten itibaren dış etkilere açık hale gelmiştir. Öte yandan gelenekle yani Türk Kültürü ile kurulacak ilişki, resim sanatında öz kaynaklardan, hat, tezhip, nakış, Mevlevî, Bektaşî, dini ve halk resimlerinden yararlanma hatta temelini bu kaynaklardan alma ve tüm bunları günün toplumsal yaşantısının gerçekleriyle özdeşleştirmek anlamına gelmektedir.²³

Bu bakış açısına göre, kendi özünden, geleneğinden yararlanmayan, dış etkilere yönelenlerin göz önünde bulundurmaları gereken nokta; ülkelerin birbirlerinden etkilenmelerinin benzer koşullara sahip iseler olanaklı aksi durumda anlamsız bir “aktarma / taklit” olacağıdır. Örneğin; Meksika resminden etkilenme; benzer toplumsal olaylar yaşandığı için anlaşılabilirken, Fransız resminden ya da Hollanda resminden etkilenme; sindirilmeden, aynı tarihsel süreçlerden geçmeden alınacağı için bir taklit olarak kalacaktır.²⁴ Burada “evrensel” olma düşüncesi, saygın bir yer edinmek, tanınmak bakımından öne çıkarılmakta, bunun da ancak özgün olmakla, geleneklere, köklere, “Türk Kültürü” ne bağlı kalmakla olanaklı olduğu vurgulanmaktadır.

Benzer bir yaklaşım, Moda’da Cumalı Sanat Galerisi’nde aralarında Bedri Rahmi Eyüboğlu, Birim Bozok, Cihat Burak, Eren Eyüboğlu, Hasan Kavruk, Mehmet Pesen, Metin Eloğlu, Mustafa Esirkuş, Nedim Günsür, Nükhet Aksoy’un da bulunduğu on sanatçının katılımıyla gerçekleşen bir serginin değerlendirme yazısında da dile getirilmiştir. Yapılan yorumda; resimlerin o günkü eğilimlerin bir

²³ İsmail Altınok, “Türk Resminin Sorunları – I. II, III”, *Oluşum*, Temmuz – Ağustos, 1971 (?), s. 2

²⁴ İsmail Altınok, “Türk Resminin Sorunları – I, II, III”, *Oluşum*, Temmuz – Ağustos, 1971 (?), s. 2.

bölümünü yansıttığı üzerinde durulmakta, ancak ‘Türk resmi’ ni temsil etmek gibi bir sav taşımadığı ifade edilmektedir. Öte yandan gelinen noktada, Cumhuriyet’ten sonra bir süre Batılı etkilerde kalan resim sanatının, artık kendini arayıştan kurtararak ulusal bir özellik içinde, kişiliğini kazanma yolunda olduğu da belirtilmektedir.²⁵

Köklere dönüş sorununa kendi sanatı üzerinden bakan sanatçılardan Mustafa Esirkuş ise, Uygurlardan başlayan Anadolu’da oluşan bir kültürel geçmişi işaret etmekte, Türk sanatçıların bu köklerden yararlanması gerektiğini savunmaktadır. Ancak sanatçı yerel sanatları tekrar etmenin Batı sanatını tekrar etmek kadar sakıncalı oluşuna dikkat çekmiştir. Bu görüşten hareketle köklere dönüşün, temelinde “özgün” olma sorunuyla özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır.²⁶

Aksi yönde düşünen ve “kök” arayışını bir zihniyet sorunu olarak ele alan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Örneğin; İsmail Altınok, 70’lerde sıkça dile getirilen ve bir olumsuzluk olarak ele alınan “bizden değil”, “kökü dışarıda” söyleminin; egemen ve sömürücü çevrelerin,²⁷ yeni düşünce ve değer yargılarından duydukları çekinceden kaynaklandığını ifade etmiştir. Oysa dönem, dünya sanatına eklemlenmeyi gerektirmektedir ve bunu gören bazı sanatçılar, Batı’daki oluşumları izleyerek, özgün – kişisel arayışlar içine girmişlerdir. Altınok bu bakış açısıyla, dönem gereği uluslararasılığın kaçınılmaz olduğunu söyleyen Nurullah Berk’le hemfikir gözükmektedir. Altınok da Berk gibi kendi kaynaklarından yararlanarak Batı sanatını özümseyen sanatçılara Cemal Tollu, Zeki Faik İzer, Sabri Berkel, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Cemal Bingöl, Neşet Günal, Adnan Turani, Adnan Çoker, Gencay Kasapçı, Altan Gürman gibi isimleri örnek vermiştir. Gençlerin henüz kişisel bir üslup çıkaramadıklarını belirten Altınok, bu kuşaktan yalnızca Halil Akdeniz ve Osman Dinç’i sayabileceğini ifade etmiştir. “Ulusal ve evrensel” değerlerin, birbirlerini “yok etmeden” de var olabileceğine inanan Altınok, “doğru sanat”ın, taklitçilikten uzak, çözümleyici ve sağlam kuramsal temellere oturan bir anlayışta olması gerektiğinden söz etmiştir. Ona göre, Meksika sanatının öne çıkan isimlerinden *Orozco*, *Diego Riviera* gibi sanatçılar, yapıtlarında soyut – kübik bir dil kullandıkları ve Meksika halk efsanelerini kaynak aldıkları için kalıcı

²⁵ Ahmet Köksal, “Mevsimin İlk Karma Sergisi”, *Yeni Ortam Gazetesi*, 18 Ekim 1973, s.7.

²⁶ Mustafa Esirkuş, “ ‘Sorun Kendimize Özgü Bir Ses Olmak’ Diyor”, *Yeni Ortam Gazetesi*, 28 Mart 1974, s.7.

²⁷ İsmail Altınok, egemen ve sömürücü çevrelerden, Eşref Üren, Nurullah Berk gibi sanatçıları kast ederken, kimi “sol” kesimlerin de emperyalizmden kaynaklanan “Batı” yı dışarıda bırakma anlayışını bu söylem içinde değerlendirmektedir. Bkz : İsmail Altınok, “Türk Resminin Sorunları – I, II, III”, *Oluşum*, Temmuz – Ağustos, 1971 (?), s. 2.

olmuşlardır. Bir anlamda, biçimde “evrensellik”, içerikte “ulusallık” esasına dayandıkları için dünya sanat ortamındaki yerlerini almışlardır.²⁸

Sanatçının içine doğduğu kültürel çevrenin etkileriyle donanmış olarak sanat ediminde bulunduğunu düşünen Kaya Özsezgin ise, “öz” e dayalı yaratım sürecinin, işin doğası gereği, aidiyet duygusunu da beraberinde getireceğini öne sürmüştür. Konuya genel bir perspektiften yaklaşan Özsezgin, sanatçıda varolan kişisel kavrayışın, tarihsel süreç ve gelenekle zıtlasma ve kopukluk meydana getirmemesi için, kendi toprağından ve geleneğinden yararlanmasını kaçınılmaz kıldığını belirtmiştir. Öte yandan, dünyadaki gelişmeleri izleyen ve içinde yaşadığı çevreyi tüm yönleriyle içselleştirmek durumunda kalan sanatçı ister istemez sanatında her iki çevrenin de izlerini taşıyacaktır. Dolayısıyla Özsezgin, sanatta “öz” ün önemine vurgu yaparak, “ulusallık / evrensellik “sorununa “biçim / İçerik” karşıtlığında yaklaşan görüşlerin sınırlandırıcı etkilerine dikkat çekmek istemiştir.²⁹

Özellikle 70’li yıllarda kültür – sanat çevrelerinin yaygın söylemi olarak görülen “halka inmek”, “topluma yönelmek” düşüncesi belli kesimler için sanatın halk tarafından benimsenmesi ve toplumun a/n/layacağı, tüketebileceği biçimde olması açısından önemlidir. Nitekim, dönemin yazılı basınında yer alan eleştirilerden bir bölümü; sanat etkinliklerinin gelir düzeyi yüksek bir kesime hitap ettiği, alım gücü düşük, yoksul denilebilecek halktan insanların bu türden etkinliklerle buluşma olasılığının güçlüğü üzerinde yoğunlaşmış, bu görüş, 70’ler boyunca farklı ideolojik çevreler tarafından paylaşılmıştır.

Halka inmek söyleminin temelinde; bir ülke sanatının “ulusal nitelik” taşımasının, ancak halkın anlayabileceği, sevebileceği, değerlendirebileceği, yargılayabileceği içerikteki yapıtlarla olanaklı olabileceği düşüncesi yer almaktadır. Böylece “evrensel sanat” a yönelmenin önü açılacaktır.

Konuyla ilgili olarak Turan Erol “Sanatta Gelenek ve Ulusallık Sorunu” başlıklı yazısında, geçmişten bu yana yapılan değerlendirmelerin kesin yargılar oluşturmaktan uzak olduğuna değinirken, Sezer Tansuğ ve Kaya Özsezgin’ in ulusal duyarlık ve tarihsel mirasın işlenmesi kavramlarını dile getirmelerinin, gelenek ve ulusal nitelik konusunu, yaratma psikolojisinin verilerine dayanarak, inandırıcı bir dille bir sorun olarak ortaya koymalarının önemli bir gelişme olduğunu vurgulamıştır.³⁰

²⁸ İsmail Altınok, “Türk Resminin Sorunları – I, II, III”, *Oluşum*, Temmuz – Ağustos, 1971 (?), s. 2.

²⁹ Kaya Özsezgin, “Türk Resmi Derken”, *Papirüs*, 40, Ekim 1969, s.23 – 26.

³⁰ Turan Erol, “Sanatta Gelenek ve Ulusallık Sorunu”, *Özgür İnsan*, 3, Ağustos 1972, s.52.

Turan, yöresellik, yerellik ya da ulusallık sorununun temelinde halktan kopmamışlığın yattığını belirtmekte, konuyu yine “halkı sevmek” noktasına taşımaktadır. Bu düşüncesini “yabancılaşma” kavramıyla açıklayan Turan, “ulusallık” ın, geçmişte yapılanları canlandırmak olmadığını, dikkat edilmesi gereken unsurun, topluma yabancılaşmadan, halktan uzaklaşmadan, hayata ve doğaya dönük bir sanat anlayışı ortaya koymak olduğunu belirtmektedir. Geleneğe bakmanın altında yatan nedenin, insanlığın değişmeyen, kendine özgü yanlarını görmek, anlamak olduğunu belirten Erol, bu açıdan elde edilecek çıkarımların sanatçı tarafından içselleştirilmesinin önemini işaret etmiştir.

Halkla sanatı buluşturmanın yöntemleri konusunda farklı öneriler, ölçütler dile getirilmiştir. Örneğin; *Yeni Ortam Gazetesi*'nde plastik sanatlar üzerine yazı yazan Yücel Kıyılı, Nuri İyem' in Taksim Sanat Galerisi'nde açtığı bir sergi hakkında görüşlerini bildirdiği değerlendirme yazısında;

“Resim geleneklerimizde renkler gri değil, parlaktır. Yurdumuzun koşullarına uyar parlak renkler. İnsanlarımız parlak renklere daha vurgundur. Nuri İyem parlak renklere öncelik vererek halka yaklaşmıştır.

...
Portrelerindeki ve gruplarındaki insanlarda, bakışlarında ve duruşlarında içten gelen bir enerji ile bekleyiş seziliyor. Susuşlarının sonunda bir şeyler söyleyecek gibiler. Gerek konu, gerek renk, gerek öz bakımından halka yaklaşan bir ressam Nuri İyem”

sözleriyle, halkın hoşlanacağı tarzda resimler yapmanın, konu seçiminde doğrudan güncel yaşamdan yararlanmanın önemine dikkat çekmekte ve bu yolla sanatın, halkın seveceği hale gelebileceğine vurgu yapmaktadır.³¹ Bu görüşe göre, “sanat halka inmeli, halk tarafından benimsenip, sevilmeli” anlayışı, sanat yapıtının niteliğinden, sanat ortamına getirdiği katkıdan daha önde gelmektedir.

Halkın benimseyeceği resimler yapmanın sanatçılar açısından bir başka nedeni de, Avrupa taklitçiliğinden uzaklaşmak, doğal olanı yansıtmak olarak açıklanmaktadır. Örneğin; böyle düşünen sanatçılardan Cuma Ocaklı kendi resimlerinde “evrensel plastisizmin içerdiği etkinlikleri topluma özgü kılmak” amacıyla olduğunu, sanat yaşamını bu amaç etrafında biçimlendirdiğini ifade etmiş, “*Yıllarca burjuva hizmetinde olan plastik sanatlarla, topluma ters düşmemek, ona gitmek,*

³¹ Yücel Kıyılı, “Nuri İyem: ‘Amacım Resmi Halka Sevdirmek, Benimsetmektir’ Diyor”, *Yeni Ortam Gazetesi*, 12 Nisan 1973, s. 7.

onun bir kıymet olduğunu kendisine anlatmak için bu uğraşım on iki yıl önce başladı ve sürecektir” sözleriyle bu düşüncesinin altını çizmiştir.³²

Sonuç olarak; çağdaş Türk sanatında önemli bir yer tutan “ulusallık / evrensellik” sorunsalı, ulusal ve yerel değerlere sahip çıkmayı önerenlerle, evrensel, “ortak” değerlere bağlanmayı savunanlar arasında başlayan tartışmalar etrafında ele alınmış, dönemlere göre siyasi, kültürel ve toplumsal koşulların etkisiyle farklı boyutlar kazanmıştır. Tüm bu yaklaşımlar aslında iç içe geçmiş bazı söylemleri de içermiştir. Çoğunlukla ‘ulusallık’ denildiğinde akla gelen ve ‘ulusallık’ düşüncesinin açılımında önemli unsurlar olarak görülen bu söylemler, “köklere dönüş / gelenek”, “halka inmek / topluma yönelmek” gibi kavramlarla görünür kılınmaya çalışılmıştır. Kültür – sanat çevrelerinde genellikle “Türk Kimliği”, “gelenek”, “ülkesellik”, “yerellik”, “öze dönme”, “geçmişten yararlanma”, “çağa uyma”, “dışa açılma” gibi kimi kavram ve görüşler etrafında ele alınan “ulusallık / evrensellik” sorunu, 1980 sonrasında yerini “küreselleşme” olgusunun biçimlendirdiği yeni tartışmalara bırakmıştır.

³² Cuma Ocaklı, “Amacım Sahtelikten Uzak Organik Bütünlük Elde Etmek”, *Yeni Ortam Gazetesi*, 5 Nisan 1975, s. 7.

